

Марія Заборна

кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального мовознавства і слов'янських мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка,
maria_ternopil@ukr.net

МОДЕЛЬ СКЛАДНОПІДРЯДНОГО ПОРІВНЯЛЬНОГО РЕЧЕННЯ ЯК ФОРМА ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО ОСВОЄННЯ ДІЙСНОСТІ В ТЕКСТІ ІСТОРИЧНОЇ ПОВІСТІ БОГДАНА ЛЕПКОГО «НЕ ВБИВАЙ»

Пропонована розвідка пов'язана з аналізом функціонування складних порівняльних конструкцій в тексті пенталогії Богдана Лепкого про Мазепу й окреслює наступний етап узагальнень, які вивищуються над тими, що сформовані у результаті відстеження характеру реалізації цих синтаксичних структур в тексті історичної повісті «Мотря» [1].

Методологічним тлом для осмислення об'єкта дослідження слугує постулат сучасної лінгвофілософії, згідно з яким людина сприймає дійсність у категоріях та поняттях, які їй постачає/пропонує мова. Тож і таке звичне для буденної свідомості переконання, що все пізнається в порівнянні, власне, тому й визріває, що в системі засобів мовного коду чільне місце посідають порівняльні конструкції, в парадигмі яких роль ядерної, прототипної, відводиться складнопідрядному порівняльному реченню. Аналіз цієї синтаксичної конструкції в художньому тексті увиразнює теоретичний конструкт, який формують засадничі позиції: 1) синтаксична система мови є результатом стабілізації певних типів мовленнєвих моделей, які формуються в тексті; 2) в тексті типові риси тої чи іншої конструкції увиразнюються й видозмінюються з огляду на індивідуально-творчу манеру письменника; 3) текст як найвища реальність мови відтворює, як у межах певної мовної спільноти в рамках орієнтирів, закладених системою мови, “відпрацьовується” й закріплюється неповторне мовомислення окремого індивіда та окреслюються характерні риси ідіолекту митця.

Текст повісті Б. Лепкого «Не вбивай» актуалізує опозицію складнопідрядних реально-порівняльних та ірреально-порівняльних

конструкцій, відповідно маркованих, з одного боку, сполучником *як*, з іншого, – модально-порівняльними засобами зв'язку на зразок мов, немов, мовби, наче, начебто, ніби тощо: [Осінній краєвид холодом повіяв на душу. Сумнів з імлою летів. «А якщо переможе цар?» Так тоді останеться спомин боротьби, свідомість протесту, зерно, котре не пропадає ніколи. Боронитися, визволятися, перебувати.] Найгірше – безмовне терпіння, згода на зло, безтямна біготня на одному місці, **як** бігали батьки під свист чужого батога [3, с. 234] ≈ Гетьман дивився на зорі, **ніби** відповідь у них читав [3, с. 169]; [Дерева тулилися до себе, як у любовному захопленні,] трава аж клалася, **немов** сонце гладило її теплою долонею і вона пестилася [3, с. 46]. У цьому контексті домінують речення ірреального порівняння у співвідношенні 87% до 13%, що властиво мові загалом. З іншого боку, приблизно таку ж пропорцію (83,5% до 16,5%) продукує текст повісті «Мотря». Виразною індивідуально-авторською перевагою залишається використання сполучника *ніби*: в тексті «Мотрі» він маркує 93% ірреально-порівняльних конструкцій, в тексті «Не вбивай» його вага зростає до 96%. На цьому тлі в першому тексті одинично представлені сполучники мов, наче, начебто, в другому – немов. Типовою родзинкою стилю Богдана Лепкого залишається вживання архаїчного порівняльного сполучника *якби*: Притулився [Кочубей – М. З.] до подушки і захропів, **якби** хто гарматами котив [2, с. 177]; [Кочубей впровадив їх [чернців – М. З.] у двір і відвів їм окремі світлиці: – А де ж архімандрит? – питався отця Никанора. – Нездужає.] Пересилає просфори для Вашої вельможності і просить балакати зі мною, **якби** це він у своїй власній особі приїхав [3, с. 92].

Осмислення семантико-синтаксичних властивостей складних порівняльних конструкцій тексту повісті «Не вбивай» дозволяє структурувати їх парадигму за принципом польової організації та “схопити” її еквівалентність з системою складних порівнянь тексту першої повісті з циклу творів про Мазепу. Відповідно простежуються паралелі аналогій з незначними абераціями статистичного плану:

1. Центр складних порівнянь тексту обох повістей представляють асиметричні складнопідрядні речення ірреального порівняння, ускладнені відношенням гіпотетичної зумовленості (51,7% ↔ 53%), що в плані низхідної градації конкретизується як: а) гіпотетична умова (35,0% ↔ 39%); б) допустовість (13,4% ↔ 9%); в) гіпотетична мета (3,3% ↔ 5%). Актуалізовані позиції увиразнюють реченнєві конструкції тексту повісті «Не вбивай» на зразок: а) Гетьман рукою очі протер, **ніби** зі сну збудився [3, с. 73]; б) [Втрійку до брами йшли. Марія Федорівна посередині, молоді по боках. – Не барися з весіллям, – наказувала тітка, – тільки сир відкладений добрий. – Мене хоч нині до аналоя ведіть.] – Мотря мовчки ішла, **ніби** це не торкалося до неї. [Бліда по невиспаній ночі, променіла душевним супокоем, виглядала, як по бурі ранок] [3, с. 61]; в) Піп Святайло мовчить, тільки бороду крадьки рукою гладить, **ніби** запевнитися хоче, чи справді в нього таке-то вже немите рило [3, с. 130].

2. Периферію складних порівняльних конструкцій утворюють: а) симетричні речення ірреального порівняння, де підрядна частина відтворює ситуацію-образ, у якій функціонують представлені в головній частині учасники актуальної ситуації дійсності (26,7% ↔ 21%); б) симетричні речення реального порівняння, де підрядна частина зображує типову, еталонну ситуацію дійсності (13,3% ↔ 16%). В тексті повісті «Не вбивай» виділені синтаксичні структури корелюють з такими реченнєвими одиницями, як: а) Чуйкевич шаблею писав якісь знаки на стежці, **ніби** план битви рисував [3, с. 51]; За нами найсвятіше право боронитися, не перебираючи в способах, **як борониться всяка твар в природі**, щоб зберегти свій рід і гатунок [3, с. 38].

3. Віддалену периферію складнопідрядних порівняльних речень формують симетричні ірреально-порівняльні конструкції, де зміст підрядної частини маркує 'внутрішнє бачення' митця, що корелює з виключно суб'єктивно-асоціативним сприйняттям втіленої в головній частині ситуації об'єктивної дійсності (8,3% ↔ 5%). Наприклад: На обрїю золотилась смужка, **ніби меч відтинав небо від землі** [3, с. 59]; Нараз свист, **ніби хтось шилом в ухо кольнув** [3, с. 68]. Формування таких конструкцій, заґрунтоване на

“схопленні” подібності вражень від різнопланових фрагментів світу, увиразнює асоціативне мовомислення Богдана Лепкого, виділяючи візуальні, слухові та контаміновані аудіально-тактильні асоціації як основу для образно-художнього освоєння дійсності засобом складнопідрядного порівняльного речення.

Загалом же осмислення складнопідрядних порівняльних речень тексту повісті «Не вбивай» крізь призму ієрархії утвореної ними системи, з одного боку, та усвідомлення їх як лінгвальних сигналів характеру інтерпретації дійсності письменником, – з іншого, відтворює динаміку використання складної порівняльної конструкції у процесі художньо-естетичного образного освоєння дійсності Богданом Лепким як митцем слова. У цьому плані окреслюється динамічна модель його художнього мовомислення: від образного переосмислення під радикалом порівняння стереотипних уявлень про причиново-наслідкові зв'язки у світі ~ через “схоплення” паралелізму буття шляхом моделювання ‘можливих світів’ та відстеження аналогій між ситуаціями так званої реальної дійсності ~ до актуалізації ‘внутрішнього бачення’ й абсолютно суб’єктивного асоціативно-образного переживання світу. Тим самим виявляється індивідуально-авторське ‘переживання’ порівняння як тої лінгвально зумовленої моделі, що рухає людську думку від зовнішнього до внутрішнього, від видимого до невидимого.

Список використаної літератури

1. Заборна М. С. Складнопідрядне порівняльне речення як елемент ідіолекту та мовомислення Богдана Лепкого в тексті історичної повісті «Мотря». *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Літературознавство: Матеріали міжнар. наук. конф. «Богдан Лепкий у полікультурному дискурсі Європи та Америки»* / За ред. д. ф. н., проф. М. П. Ткачука. Тернопіль: ТНПУ, 2017. Вип. 47. С. 321-337.
2. Лепкий Б. С. Мотря: Історична повість. Київ: Дніпро, 1992. 464 с.
3. Лепкий Б. С. Не вбивай. *Лепкий Б. С. Не вбивай. Батурин: Іст. повісті.* Київ: Дніпро, 1992. С. 5-262.